

به نام خدا

وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری

پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران

(ایرانداک)

خلاصه گزارش طرح پژوهشی سازمانی

عنوان طرح پژوهشی

پیشنهاد و ارائه یک چارچوب اخلاقی هنجاری برای حمایت از مالکیت فکری در نظام علم، فناوری و نوآوری

تاریخ شروع طرح پژوهشی	۹۷/۲/۱۵	تاریخ پایان طرح پژوهشی	۹۸/۷/۹
نام و نام خانوادگی مجری طرح پژوهشی	علیرضا ثقه الاسلامی		
نام و نام خانوادگی همکاران طرح پژوهشی			

درباره طرح پژوهشی

حقوق مالکیت فکری به عنوان یکی از زیرساخت‌های ضروری برای توسعه و حمایت از نظام علم، فناوری و نوآوری شناخته می‌شود. یکی از ملزومات اولویت‌دار ارتقاء نظام مالکیت فکری در جامعه، افزایش آگاهی عمومی و دانش تخصصی نسبت به آن است. این دانش و آگاهی زمینه‌ساز مشارکت اجتماعی و همسو شدن باورها و رفتارهای جامعه با انتظارات و هنجارهای نظام مالکیت فکری است. هدف اصلی نظام مالکیت فکری، حمایت از پدیدآورندگان، مبتکران و افراد خلاق در برابر محصولات و دستاوردهای فکری ایشان است.

نکته قابل تأمل این است که امروزه دفاع از مالکیت فکری در حمایت از نظام علم، فناوری و نوآوری، صرفاً نمی‌تواند به منافع مادی آن خلاصه شود، چرا که جانبداری محض از چنین منافع اقتصادی می‌تواند پیامدهای منفی سیاسی، اجتماعی، و اخلاقی گسترده‌ای را به همراه داشته باشد. بر این اساس، پرسش اساسی آن است که چگونه می‌توان میان حمایت از مالکیت فکری دستاوردهای علمی و فناوری برای پدیدآورندگان و صاحبان این حقوق از سویی، و از سوی دیگر دسترسی جامعه به منافع عمومی این دستاوردها توازن و تعادلی برقرار کرد؟

یافته‌های این طرح پژوهشی نشان می‌دهد برای پاسخ به این پرسش، دو راهبرد کلان می‌توان اتخاذ کرد. در راهبرد اول، به‌نحوی پیشینی نسبت به کلیت نظام مالکیت فکری، با رویکردی نقادانه و ارائه استدلال‌هایی به‌دنبال توجیه اخلاقی این نظام حقوقی هستیم. در راهبرد دوم، به‌نحوی پسینی و با فرض پذیرش کلیت نظام مالکیت فکری

موجود، به دنبال شناسایی ظرفیت‌هایی اخلاقی در اجرای قوانین این نظام حقوقی هستیم.

این طرح پژوهشی در چارچوب پژوهش‌های اسنادی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای است و چهار هدف اصلی را دنبال شده است: (۱) جایگاه مطالعات اخلاقی در نظام مالکیت فکری، (۲) تجزیه و تحلیل اخلاقی مهم‌ترین نظریه‌های مالکیت فکری با رویکردی نقادانه، (۳) برقراری توازن میان نظام مالکیت فکری و منافع عمومی جامعه، و (۴) پیشنهاد و ارائه ملاحظات اخلاقی برای حمایت از مالکیت فکری در توسعه نظام علم، فناوری و نوآوری.

روش پژوهش

این طرح پژوهشی در چارچوب پژوهش‌های اسنادی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای در چهار گام تحقق یافته است. در گام اول، با استفاده از شیوه‌ی یادداشت‌برداری و ابزار فیش، مفاهیم، آراء، و دیدگاه‌های قابل توجه درباره ابعاد اخلاقی نظام حقوقی مالکیت فکری از منابع و مراجع اصیل استخراج گردید. در گام دوم، این دیدگاه‌ها طبقه‌بندی و مورد تجزیه و تحلیل‌های اخلاقی قرار گرفت و در قالب گزاره‌هایی مستدل صورت‌بندی شد. در گام سوم، تأثیر امکانی گزاره‌های اخلاقی گردآوری شده در راستای توسعه علم و فناوری ذیل نظام مالکیت فکری بررسی شد. و در گام چهارم، مجموعه‌ای از راهبردها و پیشنهادها در قالب چارچوبی هنجاری برای تحقق اخلاقی نظام مالکیت فکری در حمایت از توسعه نظام علم، فناوری و نوآوری معرفی شده است.

یافته‌های طرح پژوهشی

امروزه، درباره تفسیر، قلمرو، و توجیه نظام مالکیت فکری، خصوصاً در مواجهه با چالش‌هایی اخلاقی که این نظام حقوقی برای منافع عمومی جامعه به وجود می‌آورد، مباحث بسیاری مطرح می‌شود. بر این اساس، پرسش اصلی این طرح پژوهشی آن است که چگونه می‌توان میان حمایت از مالکیت فکری دستاوردهای علمی و فناوری برای پدیدآوردگان و صاحبان این حقوق از سویی، و از سوی دیگر دسترسی جامعه به منافع عمومی این دستاوردها توازن و تعادلی برقرار کرد؟ یافته‌ها نشان می‌دهد برای پاسخ به این پرسش دو راهبرد کلان می‌توان اتخاذ کرد: در راهبرد اول، به‌نحوی پیشینی نسبت به کلیت نظام مالکیت فکری و فارغ از آنچه تاکنون تحقق یافته است، با رویکردی نقادانه و ارائه استدلال‌هایی به دنبال توجیه اخلاقی آن هستیم. در راهبرد دوم، به‌نحوی پسینی و با فرض پذیرش کلیت نظام مالکیت فکری موجود، به دنبال شناسایی ظرفیت‌هایی اخلاقی در اجرای قوانین این نظام حقوقی هستیم.

ذیل راهبرد اول، به تحلیل اخلاقی مهم‌ترین نظریه‌های مالکیت فکری همچون نظریه‌های فایده‌گرایی، کار-ترکیبی، خود-بیانگری، حریم خصوصی، و تساوی انگاری پرداخته شده است. یافته‌های استدلالی بیان می‌کند هیچ‌یک از نظریه‌های مذکور به تنهایی نمی‌تواند توجیه اخلاقی مناسبی و فراگیری از نظام مالکیت فکری ارائه کند؛

چرا که اولاً انواع مختلفی از مالکیت فکری وجود دارد، و ثانیاً تنوعی از ارزش‌های اخلاقی قیاس‌ناپذیر مبنای مشروعیت نظام مالکیت فکری قرار گرفته است، ارزش‌هایی از قبیل فایده یا منفعت، خودمختاری، حریم خصوصی، و عدالت. در این پژوهش نشان داده می‌شود که برای گذار از این چالش نظری، ارائه نظریه‌ای تکثرگرا می‌تواند ارزش‌های اخلاقی متنوع را در انواع مختلف مالکیت فکری توجیه نماید.

در راهبرد دوم نشان داده می‌شود که با اولویت‌گذاری و معرفی استثنائاتی در تحقق قوانین نظام مالکیت فکری موجود می‌توان به منافع عمومی جامعه برای دستیابی به توازن اخلاقی همت گمارد. نظریه تکثرگرایی به خوبی می‌تواند اعمال استثنائاتی نظام‌مند را برای تحلیل موقعیت‌های متفاوت در اعمال قوانین نظام مالکیت فکری بر دستاوردهای علمی و فناوری توجیه نماید. به نظر می‌رسد به کارگیری مناسب این استثناءها در تحقق نظام مالکیت فکری می‌تواند علاوه بر حمایت از منافع اقتصادی و ایجاد انگیزه در صاحبان حق مالکیت فکری، منافع عمومی جامعه را برای بهره‌مندی از دستاوردهای علمی و فناوری تأمین نماید. این استثناءهای نظام‌مند عبارتند از: (۱) صدور مجوز اجباری برای اختراعات، (۲) اعمال معافیت برای فعالیت‌های پژوهشی، (۳) استفاده منصفانه از آثار فکری، (۴) ائتلاف برای استفاده از حق اختراع، (۵) حمایت از افراد ناتوان، و (۶) اجرای مناسب قوانین مالکیت فکری.

از آنجا که نظام مالکیت فکری ممکن است پیامدهای مثبت و منفی بر توسعه علم، فناوری و نوآوری داشته باشد، بهترین سیاست برای تعامل میان جامعه و نظام علم، فناوری و نوآوری می‌تواند برقراری تعادلی مناسب میان کنترل عمومی و خصوصی نسبت به دستاوردهای علمی و فناوری باشد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در چارچوب نظریه تکثرگرایی، اعمال استثنائاتی نظام‌مند از قبیل صدور مجوز اجباری برای بهره‌برداری از حق اختراعات، تسهیل حقوق مالکیت از طریق معافیت‌های پژوهشی و آموزشی، بهره‌برداری و استفاده منصفانه از آثار فکری، امکان شکل‌گیری ائتلاف‌های حق اختراع میان شرکت‌های علمی و فناوری، حمایت از افراد ناتوان برای استفاده مناسب از حق اختراعات، و اجرای مناسب قوانین در موقعیت‌های متفاوت می‌تواند سهم بسیار مهمی در برقراری توازن میان حقوق صاحبان مالکیت فکری و منافع عمومی جامعه در راستای تحقق اخلاقی نظام مالکیت فکری داشته باشد. شکل‌های ۱ و ۲، دو راهبرد پیشنهادی این پژوهش را برای امکان تحقق اخلاقی نظام مالکیت فکری نمایش می‌دهد.

شکل ۱: قرائتی تکثر گراییانه از نظام مالکیت فکری

شکل ۲: استثناهایی در جهت تحقق اخلاقی اجرای نظام مالکیت فکری